

פריפריות במדים מן השוליים לצבא ובחזרה

אסף מלחי

עיון

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

פריפריות במדים מן השוליים לצבא ובחזרה

אסף מלחי

Outsiders in Uniform: From the Margins to the Army and Back
Asaf Malchi

עריכת הטקסט: חמוטל לרנר
עיצוב הסדרה והעטיפה: סטודיו תמר בר־דיין
ביצוע גרפי: רונית גלעד, ירושלים
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים
התצלום על העטיפה: יגאל סלבין

מסת"ב: 978-965-519-342-8 ISBN

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשרד או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), 2021
נדפס בישראל, תשפ"א/2021

המכון הישראלי לדמוקרטיה
רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:
החנות המקוונת: www.idi.org.il/books
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300800

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חינם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי א־מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפוח שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליוזם רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

ספר זה רואה אור הודות לתרומתה הנדיבה של קרן ריימונד פרנקל.
הדברים המובאים בספר זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

תוכן העניינים

11	תודות
13	פתח דבר
	פרק ראשון
21	אזרחות ושירות צבאי
23	1.1 הניטרליות של האזרחות הליברלית והיחס לשירות הצבאי
24	1.2 קהילות האזרחים הרפובליקניות והשירות הצבאי
26	1.3 אתגר האזרחות האתנו-לאומית
	1.4 היחלשות המשוואה הרפובליקנית והעצמת הצורך בתועלות חומריות למשרתים
27	
30	1.5 פריפריות ושירות צבאי בישראל
31	1.6 שירות בצבא והון חברתי
34	1.7 הון חברתי, רישות חברתי ושירות צבאי
	פרק שני
41	צבאיות ואזרחות בישראל
45	2.1 שינויים במודל השירות הצבאי בישראל והפרת המשוואה הרפובליקנית
	פרק שלישי
53	אתגרי השירות של יוצאי אתיופיה
53	3.1 יוצאי אתיופיה: מאפיינים ונתונים כלליים
55	3.2 הדרה, אפליה וגזענות כלפי יוצאי אתיופיה
58	3.3 צעירים ונוער יוצאי אתיופיה

59	3.4	שירות צבאי בקרב יוצאי אתיופיה
62	3.5	הכנה ייעודית לשירות צבאי ליוצאי אתיופיה

פרק רביעי

תפיסת האזרחות של יוצאי אתיופיה וציפיותיהם מהשירות הצבאי:

67		בין הסמלי לחומרי
----	--	------------------

69	4.1	אזרחות שוויונית וציפיות להון סמלי וחברתי בעקבות שירות צבאי
73	4.2	אפליה, אזרחות "על תנאי" וציפיות נמוכות מהצבא
77	4.3	השפעת בני המשפחה על המוטיבציות והציפיות משירות צבאי
	4.4	"עם האתיופים יש לנו דיבור שווה": רשתות חברתיות סגורות והשפעתן על הציפיות מהשירות הצבאי
80	4.5	"קל יותר לסמוך על מישהו אתיופי": אמן מופשט ואמון כללי בקרב יוצאי אתיופיה
82		
87	4.6	סולידריות ולכידות חברתית פנימית והיחס לשירות צבאי
	4.7	"אנחנו קהילה שיש לה ציפיות שהן אשליות": עולים מול ותיקים והיחס לצבא
89		
	4.8	"עוזרים לנו לקבל החלטות חשובות על הצבא": מסגרות הכנה לשירות צבאי
91		

פרק חמישי

תועלות משירות צבאי עבור יוצאי אתיופיה: "בלי המדים אתה חוזר

97		להיות אתיופי"
----	--	---------------

	5.1	"לתת יד במשא הלאומי": פטריוטיזם ותפיסת אזרחות לאומית
98		לאחר השירות
	5.2	תגמולים סמליים נמוכים מהשירות הצבאי והיחלשות המשוואה הרפובליקנית
103		
107	5.3	"לשירות קרבי אין אפקט": תועלות חומריות נמוכות מהשירות הצבאי
110	5.4	"השתמשו וזרקו": תועלות אישיות נמוכות משירות צבאי

115	5.5 "השגתי משהו גדול לעצמי": העצמה אישית ותועלות אישיות משירות צבאי
120	5.6 "אם לא הייתי בצבא הייתי נסגר בשכונה": הגדלת הון חברתי מגשר בעקבות השירות הצבאי
123	5.7 "אנחנו כמו משפחה אחת גדולה": הון מלכד והעצמה קהילתית לאחר השירות
126	5.8 סיכום: תועלות משירות צבאי בקרב יוצאי אתיופיה

פרק שישי

131	החברה החרדית וצה"ל
-----	--------------------

131	6.1 רקע ונתונים כלליים
133	6.2 התפתחות והתבדלות החברה החרדית בישראל
136	6.3 תמורות בחברה החרדית
137	6.4 הון חברתי בציבור החרדי
139	6.5 היחס לשירות הצבאי בציבור החרדי והסדר דחיית השירות לבני ישיבות
146	6.6 היקפי המשרתים החרדים ומסלולי השירות המרכזיים
151	6.7 השפעת השירות הצבאי על המשרתים החרדים

פרק שביעי

153	"שירות צבאי זה כתם": אזרחות חרדית והציפיות משירות צבאי
-----	--

154	7.1 "שירות צבאי זה כמו טריפה וחילול שבת": אזרחות חרדית מסתגרת וציפיות תועלתניות
160	7.2 "אני הולך לשמור על המדינה": אזרחות משתלבת וציפיות חברתיות מהשירות
164	7.3 "להתרחק מהקודש": הון חברתי בחברה החרדית ושירות צבאי
167	7.4 "הם בונים על לחץ חברתי": הישיבות כ"מבצר" חברתי-תרבותי מפוקח ומבוקר
170	7.5 "מי שלומד, התורה שומרת עליו": לימודי קודש מול חובת השירות

174	7.6 "הרגשתי לא שייך": נשירה ואי־התאמה לעולם הישיבות התורניות כמניעים לגיוס
179	7.7 מעגלים חברתיים בשולי החברה החרדית: רישות חברתי לפני הגיוס בחברה מתבדלת
182	7.8 "טוב שאבי עזב את הבית": היחס לשירות צבאי בחברה החרדית - בין תמיכה לגינוי
186	7.9 הון מלכד בצבא ומובלעות מתבדלות בצה"ל והציפיות משירות צבאי בציבור החרדי
189	7.10 מניעים חומריים לשירות צבאי: הצבא כמסלול תעסוקתי לרכישת מקצוע
191	7.11 שירות צבאי ולימודי מקצוע בציבור החרדי - "ביזנס או אידאל"

פרק שמיני

195	"לפרוץ את תקרת הזכוכית": תועלות משירות צבאי במגזר החרדי
196	8.1 "לתת לחברה מבלי לצאת פראיר": אזרחות חרדית־ישראלית וסולידריות לאומית
200	8.2 "לפרוץ אל העולם ולהיפטר מהגיבנת": תועלות חברתיות במשוואה הרפובליקנית
204	8.3 "המדינה היא לא ערך עליון": אזרחות חרדית מתבדלת אחרי שירות צבאי
205	8.4 "קיבלתי את המנועים הכי טובים לעבודה": תועלות תעסוקתיות משירות צבאי
209	8.5 "לשבור את תקרת הזכוכית החרדית": העצמה אישית והגדלת ההון החברתי בעקבות השירות הצבאי
211	8.6 "דלתות נפתחות": הון מגשר בעקבות שירות עורפי
215	8.7 "מסתכלים עליך כחרדי סוג ב": אובדן זהות ושייכות קהילתית לאחר שירות קרבי
218	8.8 "אני מקשר בין העולמות": זהויות פנים־חרדיות ושימור הסולידריות המגזרית
221	8.9 סיכום: תועלות משירות צבאי במגזר החרדי

סיכום

225 הצטלבויות מעגליות וציפיות נכזבות מהשירות בצה"ל

226 המניעים לשירות והציפיות ממנו

228 התועלות מהשירות הצבאי

232 דיון תיאורטי ומושגי

235 מכאן לאן? מגבלות והצעות להמשך

237 סוף דבר

239 רשימת המקורות

iii Preface

תודות

ספר זה מבוסס על עבודת הדוקטור שלי שנכתבה בשנים 2013-2018 במחלקה לניהול ומדיניות ציבורית באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. הוא פרי עבודה אישית, אך שותפים רבים לו. בלי תמיכתם של עמיתים, חברים ומנחים הוא לא היה רואה אור. תודתי נתונה לכולם. אני מודה גם לפרופ' יגיל לוי, ששימש שופט ומעריך של עבודת המחקר וסיפק הצעות מועילות לשיפור ולהידוק הממצאים והתובנות.

בראש ובראשונה אני מודה למנחה עבודת הדוקטור, פרופ' גיא בן פורת, אשר ליווה את תהליך המחקר; תמך, עודד, כיוון ומיקד לאורך כל הדרך, ללא לאות ובאופן מעורר השראה. עצותיו הנבונות והקריאה הביקורתית שלו היו מועילות ומחכימות.

תודה לכל יוצאי אתיופיה והגברים החרדים שהסכימו להשתתף במחקר ולחשוף במעט את עולמם הפרטי ואת החלטותיהם האמיצות באשר לשירות בצה"ל והתקופה שאחריו. הודות לכם זכיתי לפגוש, ולו לרגע קט, את עמודי התווך הצעירים של החברה הישראלית. תודה גם לכל אנשי המקצוע, הרבנים, היועצים, אנשי הצבא והמנהלים ב"אחריי" שהתראיינו למחקר ותרמו מן הידע והניסיון הרב שלהם בשילוב ובקידום חרדים ויוצאי אתיופיה בצה"ל.

הכרת תודה מיוחדת ממני גם לעמיתי וידידי במכון הישראלי לדמוקרטיה, וכיחוד לפרופ' עמיחי כהן, שסייע רבות על ידי עצות נבונות, קריאה ביקורתית, חידוד והידוק הטקסט המקורי לכדי הספר שלפנינו; לד"ר דנה בלאנדר על תרומתה לגיבוש המבנה הסופי של פרקי הספר; ולצוות ההוצאה לאור ועורכת הטקסט, חמוטל לרנר, המחלצים, פעם אחר פעם, את העיקר מן הטפל.

ספר זה מוקדש לאמי הורתי, מרגלית, יועצת הסתרים שלי, על שטיפחה וליוותה מחקר זה בשלביו המתקדמים ועל שהקנתה לי את אהבתי למילה הכתובה ואת הסקרנות ללא נודע ולבלתי מוכר.

אסף מלחי

פברואר 2021

פתח דבר

ברגע שאתה מוריד את המדים מסתכלים עליך אחרת! צנחן אתיופי נראה אחרת אחרי שהוא מוריד את המדים, בלי המדים אתה חוזר להיות אתיופי, לא חייל קרבי! אתה שוב צריך להתחיל להוכיח את עצמך כל הזמן [...] לצערי אני חושב שמי שעשה שירות איכותי, לאו דווקא קרבי, עדיין יכול לקבל יחס מפלה של "הישראלי המכוער" אבל זה לא אמור לבלום אותו בחיים. (חייל משוחרר יוצא אתיופיה)

גם אם לא קיבלתי מקצוע מסוים בצבא, קיבלתי את המנועים הכי טובים לעבודה. קיבלתי את היכולת לעבוד, בסופו של דבר הצבא הוא גוף עסקי לכל דבר שעוזר לך בעתיד. (גברי)
(חרדי)

לא כולם מצליחים, גם מי שהיה בקרבי. אחד למיליון מצליח להתקדם. יש כאלו שיש להם ראש והם שואפים להצליח [...]. האם מי שקרבי קל יותר מבחינתו להצליח? לא יודע, לא בטוח בכלל. יש גם חבר'ה בוגרי קרבי שלא ממש מצליחים. זה לא משנה [...] בסוף אם אין לך תואר אקדמי לא תצליח, לא משנה היכן ואיפה שִׁירָתָּ [...] אם יש לך השכלה יש לך הכול! (יוצא אתיפיה)

הכרתי אנשים חדשים [...] אם לא הייתי בצבא הייתי נסגר במעטפת שלי בשכונה ובעדה אבל הכרתי את הארץ ומקומות שבחיים לא הייתי מגיע אליהם, וגם אנשים חדשים. הכרתי קיבוצניקים ודרוזים, זה פותח לך את הראש [...] יש לי תקווה שאפשר להגיע רחוק. אני לא חושב שזה שאני אתיופי, בגלל צבע, אין לי סיכוי או משהו כזה [...] אל תיתן לצבע להגביל אותך. אסור להסתובב עם רגשי נחיתות, למרות שאני יכול להבין מאיפה זה בא. (יוצא אתיופיה)

הכרתי את החברה הישראלית, הבנתי כמה טיפש הייתי כשחשבתי שמי שעושה שירות הוא פראיר, הבנתי שבדיוק ההפך, הבנתי שמי שמשרת בצבא הוא מי שעושה את הדבר הנכון, אבל לא ממקום ציוני [...] אתה מחויב כלפי כל אדם במדינה ולכן אתה משרת [...] אם לא תעשה את זה אתה כפוי טובה כלפי הסובבים אותך [...] היום אני יכול ללכת עם גב זקוף ולהגיד: עשיתי צבא. (גבר חרדי)

תיאורים אלו מגלמים בתוכם סיפורי חיים שלמים של צעירים בוגרי צבא המשתייכים לשתי אוכלוסיות שוליים ייחודיות ומובחנות בישראל: צעירים יוצאי אתיופיה וגברים חרדים. האמירות הללו מזקקות תחושות ועמדות באשר לתועלות הנחוות של גברים אלו מתקופת שירותם בצה"ל. לצד אכזבות, תחושת אפליה וקיבעון מעמדי וחברתי המאפיינים חלק מהבוגרים יוצאי אתיופיה, נדמה כי הודות לשירות הצבאי, רבים מהם הרחיבו את מעגל חבריהם ואת היכולת שלהם לתת אמון באחרים מחוץ לקבוצתם. השירות הצבאי אפשר לבני שתי הקבוצות

שנחקרו להכיר טוב יותר את החברה הישראלית על שלל גווניה ומרכיביה וחיזק מאוד אצל חלק מהבוגרים, בעיקר החרדים, את הסולידריות החברתית והלאומית, את תחושת שותפות הגורל ואת הרצון להיות חלק משמעותי ביצירת "טוב משותף" חברתי-אזרחי. למותר לציין כי אמירות ועמדות אלו אינן אופייניות למרבית הקהילות החרדיות, המתייחסות למדינה ומוסדותיה באופן מנוכר, מסויג ותועלתני. השירות הצבאי הוא גם מקפצה משמעותית וייחודית לשוק העבודה עבור מרבית הגברים החרדים, שמאפייני השכלתם ותרבותם הרחיקו אותם ממעגלי תעסוקה איכותיים. לעומתם, מרבית יוצאי אתיופיה חשו גם לאחר השירות ניכור וחוסר השתלבות בחברה הישראלית וחוו אפליה וגזענות – תופעות מכוערות שהתרחשו למרות ההקרבה שלהם בצבא ובניגוד לציפיות הנכזבות של חלקם לפני הגיוס ליחס שוויוני.

אמירות אלו מעלות תהיות לגבי הציפיות המוקדמות מהשירות הצבאי בקרב מתגייסים מאוכלוסיות מיוחדות: מדוע בכלל להתגייס לצבא במקרה החרדי? אילו תועלות מצפים המתגייסים להפיק מהשירות? מה הם הגורמים החברתיים והתהליכים האזרחיים המעצבים את הציפיות מהשירות הצבאי? כיצד סוגים שונים של הון חברתי ותפיסות של מהות האזרחות בישראל משפיעים על הציפיות מהשירות הצבאי בקרב אוכלוסיות מיוחדות אלו? כיצד משפיעות הרשתות החברתיות בתוך קבוצת השייכות של צעירים אלו על המוטיבציות לשירות? עולות גם תהיות לגבי התועלת של השירות בעיני המשרתים והשפעתו עליהם: מה הרוויחו צעירים אלו משירותם הצבאי ועד כמה התועלות שלהם תואמות לציפיות המוקדמות מהשירות? האם חלו שינויים בתפיסת האזרחות ובקשרים החברתיים של בוגרי השירות משתי אוכלוסיות אלו?

ספר זה עוסק במידת השפעתו של השירות הצבאי על הניעות (מוביליות) ועל ההשתלבות החברתית-כלכלית של קבוצות מהפריפריה החברתית בישראל, שחלקן הדמוגרפי ומשקלן החברתי-כלכלי בציבור הישראלי ובשורות הצבא הולך וגדל. הספר מבוסס על עבודת הדוקטור שלי, שנכתבה בשנים 2013–2018 במחלקה למינהל ולמדיניות ציבורית באוניברסיטת בן-גוריון בהנחיית פרופ' גיא בן-פורת. המחקר קישר באופן מופשט ומעשי בין מושגים תיאורטיים שונים של הון חברתי ותפיסות אזרחות שונות לבין היכולת להפיק תועלות סמליות וחומריות משירות צבאי. המודל התיאורטי שפיתחתי במחקר מייחס להון החברתי האישי

(והקהילתי) של המתגייסים השפעה ניכרת על עיצוב ציפיותיהם מהשירות, ואף על יכולתם להפיק תועלות סמליות וחומריות מתפקידם בצבא.

הספרות המחקרית שעסקה בהשפעות השירות הצבאי על אוכלוסיות משרתים מיוחדות לא הקדישה מקום מיוחד לתפקידו ולמשמעותו של ההון החברתי בהקשר של יכולתם של צעירים מאוכלוסיות שוליים מיוחדות לייצר מוביליות חברתיות וכלכלית לאחר שירות צבאי. התיאורים של הקשרים ושל הרשתות החברתיות שהמתגייסים ובוגרי השירות מאוכלוסיות מיוחדות מספקים במחקר זה מעידים על החשיבות הייחודית שיש להון החברתי בהנעת ניעות חברתית-כלכלית במהלך השירות הצבאי בישראל ובעיקר לאחריו.

שתי האוכלוסיות נחקרו בשתי נקודות זמן שונות: לפני השירות הצבאי ואחריו. ממד הזמן סייע להתחקות אחר תפיסת האזרחות וההון החברתי לאחר השירות הצבאי, ובעיקר אחר מימוש הציפיות המוקדמות מהשירות המשפיעות על הרשתות החברתיות של המתגייסים מאוכלוסיות אלו; אלה, בתורן, משפיעות על ציפיותיהם של מתגייסים אחרים מאותה קהילה. מסקנות המחקר שעליו מבוסס ספר זה מאפשרות לגבש מערך המלצות כללי שבעזרתו יהיה אפשר להפיק את המרב מהשירות הצבאי של אוכלוסיות מיוחדות בישראל, הן עבור הפרטים המשרתים וקהילותיהם והן עבור המערכת הצבאית הקולטת אותם בתפקידים שונים.

מאז תחילת העשור הקודם (2010) וגם בעת כתיבת הספר מתנהל בישראל דיון ציבורי ופוליטי ער בסוגיית גיוס החרדים לצבא. נדמה כי סוגיה זו אינה באה על פתרונה בזירה הפוליטית או המשפטית, והיא מעוררת תסכול עמוק ושסע חברתי בין הציבור המשרת, החילוני-מסורתי ברובו, לציבור החרדי על גווניו השונים. למרות נוכחותו הדרמטית של שסע חברתי-פוליטי זה, קשה להתעלם מהעובדה שיותר ויותר צעירים חרדים רואים בשירות הצבאי דרך ראויה להשתלבות אזרחית-סמלית, חברתית וכלכלית בחברה ובמשק. כיוון שמרביתם מתגייסים על בסיס התנדבותי ולנוכח סנקציות חברתיות וקהילתיות חמורות שלעיתים מלוות בגינוי בוטה, מצאתי לנכון לבחון במחקר את המניעים של מתגייסים אלו ואת ציפיותיהם מהשירות הצבאי בהשוואה לתחושותיהם בתום השירות בצה"ל. כמו כן, בשנים האחרונות מובילים צעירים יוצאי

אתיפיה מאבק נחרץ לשוויון חברתי ולמיגור האפליה והגזענות נגדם, שהגיע לשיאו בהפגנות סוערות בקיץ 2015 ובקיץ 2019. טענותיהם בלטו מאוד לנוכח הדגשת התרומה וההקרבה של חיילים יוצאי אתיפיה בשירותם הצבאי, שאינם מוערכות על ידי הממסד והחברה הישראלית. לכן ההשוואה בין היחס לשירות הצבאי בשתי אוכלוסיות אלו מספקת תובנות מרתקות לגבי מקומו ותפקידו של השירות הצבאי במציאות הישראלית העכשווית, כמוסד ציבורי ממלכתי ראשון כמעלה לניעות חברתית ובה בעת כגורם המשמר את הריבוד החברתי.

המחקר התבסס על ראיונות עומק אישיים ותצפיות על תהליכי הכנה לשירות והכנה לאזרחות. בסך הכול נערכו 56 ראיונות עומק עם מתגייסים חרדים ויוצאי אתיפיה ועם בוגרי שירות מאוכלוסיות אלו (27 מתגייסים ו-29 בוגרי שירות).¹ כמו כן רואיינו עוד 22 אנשי מקצוע, אנשי צבא, פעילים חברתיים, רבנים ואנשי שטח המסייעים בגיוס אוכלוסיות אלו לצבא ובליווי שלהן לאחר הגיוס. הטקסטים שנאספו במחקר נותחו בשיטת מחקר איכותנית של "תיאוריה מעוגנת בשדה", שבה מזהות תמות משותפות באמצעות קידוד המושגים והמונחים שעולים מהטקסטים.

במחקר איכותני יש חשיבות רבה למיקומו של החוקר בשדה המחקר מול מושאי מחקריו, ואחת הבעיות המורכבות במחקר כזה קשורה למערכת היחסים שבין החוקר לנחקר. ההשתתפות במחקר צריכה להיות תוצאה של הסכמה אותנטית מצד הנחקרים ולא של כפייה. כחוקר חילוני-מסורתי המומחה בשילוב חרדים בשוק העבודה, באקדמיה ובצבא, כניסתי לשדה המחקר הנוכחי לוותה בידע מחקר ומקצועי רב שנים. לצד היתרונות הרבים יש לכך גם מחירים בדמות הטיות אפשריות כלפי מושאי המחקר החרדים. מלכתחילה סברתי כי הציפיות מהשירות בציבור החרדי הן חומריות בעיקר וכי התועלות מהשירות הצבאי מרוכזות גם הן במישור החומרי. ככל שתהליך החקירה והפרשנות התפתח והעמיק הלכו ופחתו ההטיות המוקדמות שלי כלפי הנחקרים החרדים, בפרט לאחר שהתבררה מידת

1 מאחר שהמחקר ביקש להתמקד בסוגיות הקשורות להשתייכות לאוכלוסיות מיוחדות ומובחנות, לא נכללו בו נשים לפני ואחרי שירות צבאי. נכון לעת כתיבת המחקר רק גברים חרדים מתגייסים לצה"ל, ולכן הם הושוו לגברים יוצאי אתיפיה בלבד.

המורכבות של המניעים לגיוס והשינויים האישיים והחברתיים שמשרתים אלו חוו בעקבות השירות. באשר למפגשים ולראיונות עם יוצאי אתיופיה, בחלקם שיתוף הפעולה היה חלקי בשל חשש סמוי מהחוקר כמייצג של הממסד האקדמי והממסד בכלל. בראיונות אלו ניכרו הססנות וזהירות באופן הביטוי ובחירה זהירה של תשובות ומענים. בחלק מהמקרים נשאלתי אם אדם אחר מלבדי אמור לקרוא את רישומי מהראיונות האישיים או להאזין להקלטות שלהם – ביטויים אשר העידו על אמון חלקי בלבד בחוקר, וכמעט לא הופיעו בקרב המרואיינים החרדים.

בספר תשעה פרקים. הפרק הראשון הוא פרק תיאורטי ובו מוצגים מושגים הקשורים בשלושת התחומים שהמחקר מתבסס עליהם: אזרחות, הון חברתי ומודל התגמולים משירות צבאי. הפרק מציג את המשוואה הרפובליקנית, המתארת את יחסי הגומלין בין האזרח-חייל למדינה. בפרק אני קושר בין מושגים אלו והתיאוריות המרכזיות שנלוות להם ופורש באמצעותם מערך מושגי שלם שישמש אותי כדי להסביר תהליכים ועמדות שונות באוכלוסיות המיוחדות המרכיבות את הפסיפס האנושי הישראלי, שבהם עוסק הפרק השני. פרק זה מתייחס לשינויים ולתמורות שחלו בישראל שבגינם נחלש הקשר בין חיילות ואזרחות. בפרק נטען כי השינויים בסוגים וברמות של המוטיבציות לשירות צבאי בישראל הם פועל יוצא של צמצום בתחושת האיום החיצוני בציבור הישראלי, ובעיקר תוצאה של מגמות ליברטריאניות נאו-ליברליות, חומרניות והישגיות שדחקו את דמות "הלוחם" מקדמת הבמה לטובת צרכים ואינטרסים אינדיווידואליים ומגזריים.

הפרקים השלישי, הרביעי והחמישי מתמקדים באוכלוסיית יוצאי אתיופיה וביחס המורכב והאמביוולנטי שלה לחובת השירות בצה"ל. הפרק השלישי עוסק במאפייני אוכלוסיית יוצאי אתיופיה, ביחסיה המורכבים עם הממסד, בתופעות של אפליה וגזענות כלפיה וכן בהתמודדותם של צעירים מאוכלוסייה זו עם חובת השירות הצבאי. הפרק הבא מתייחס למניעים לשירות צבאי של צעירים יוצאי אתיופיה ולציפיותיהם מהשירות, וכן להשפעה של המשפחה והקהילה, מעגלי החברים והרשתות החברתיות שלהם על ציפיות אלו. בפרק החמישי ניוכח אם ובאיזה אופן ציפיות אלו התממשו בקרב בוגרי שירות יוצאי אתיופיה, שרק חלקם צלחו את השירות הצבאי, באמצעות תיאור התועלות והתגמולים של בוגרי שירות מקהילה זו. בחלק זה מוקדש מקום לחוויית השירות של צעירים יוצאי

אתיפיה בוגרי שירות צבאי לפי המושגים שהמחקר נשען עליהם: אזרחות, הון חברתי ומודל התגמולים מהשירות. בשלב זה מתגלה שהשאיפות והתקוות של רבים מבוגרי השירות אינן מתממשות במלואן ושהתמורות שחלו בבוגרים אלו לעיתים אף מנוגדות למניעיהם המקוריים לשירות או סותרות אותם.

הפרקים הבאים עוסקים בחברה החרדית ובהתנגדות מנהיגיה הרוחניים לשירות צבאי. הפרק השישי מתאר את התפתחותה ההיסטורית והחברתית של החברה החרדית בישראל וכן את מאפייני התבדלותו של ציבור ייחודי ומגוון זה. פרק זה כולל התייחסות לתמורות המתחוללות בציבור החרדי בשנים האחרונות, הכוללות גם משא ומתן זהיר עם המדינה, מוסדותיה וסמליה, וביניהם הצבא כמוסד ממלכתי ראשון במעלה. בחלק זה אני ממחיש כי השוליות של האוכלוסייה החרדית שונה מזו של אוכלוסיית יוצאי אתיופיה: החרדים בוחרים להתבדל בכוונת מכוון מהרוב הלא-חרדי, ואילו יוצאי אתיופיה מופלים ומודרים מהחברה שלא מרצונם. בפרק השביעי מתוארים המתגייסים והבוגרים החרדים, יחסם למדינה ויחסיהם המורכבים והסבוכים עם הוריהם, בני משפחתם וקהילתם לנוכח החלטתם השנויה במחלוקת לשרת בצבא. ניכר כי מרבית המתגייסים החרדים מגיעים משוליה המתרחבים וההטרוגניים של האוכלוסייה החרדית בישראל, וחלקם אף נמצאים במצב גבולי מבחינת מידת השייכות לקהילה החרדית. פרק זה חושף את התקוות והשאיפות הקשורות לשירות הצבאי וכן את החששות מפניו בקרב צעירים חרדים המתגייסים כרווקים או גברים נשואים. הפרקים השישי והשביעי כוללים גם ניתוח של הקשרים החברתיים של המתגייסים מאוכלוסייה זו ושל מאפייני ההון החברתי שלהם לפני השירות. בפרק השמיני מתוארים התועלות והשינויים הייחודיים שבוגרי שירות חרדים חווים לאחר תקופה מעצבת זו, המחוללת תמורות מהותיות ביחסם למדינה ולקבוצות שאינן חרדיות.

הפרק התשיעי הוא פרק סיכום ודיון. הפרק כולל גם נקודות מבט חדשות על מושגים קיימים ומציג מודל תיאורטי משופר לתזת התגמולים משירות צבאי, המתמקד בחשיבותו של ההון החברתי טרם השירות הצבאי, ברמת הפרט וברמת הקהילה כאחד, בעיצוב חוויית השירות, ובעיקר ביכולת להפיק ממנו תועלות שונות.

Outsiders in Uniform

From the Margins to the Army
and Back

Asaf Malchi

Text Editor (Hebrew): Hamutal Lerner
Series & Cover Design: Studio Tamar Bar Dayan
Typesetting: Ronit Gilad
Printed by Graphos Print, Jerusalem

Cover photo: Igal Slavin

ISBN: 978-965-519-342-8

No portion of this book may be reproduced, copied, photographed, recorded, translated, stored in a database, broadcast, or transmitted in any form or by any means, electronic, optical, mechanical, or otherwise. Commercial use in any form of the material contained in this book without the express written permission of the publisher is strictly forbidden.

Copyright © 2021 by the Israel Democracy Institute (RA)

Printed in Israel

The Israel Democracy Institute

4 Pinsker St., P.O.B. 4702, Jerusalem 9104602

Tel: (972)-2-5300-800

Website: <http://en.idi.org.il>

Online Book Store: en.idi.org.il/publications

E-mail: orders@idi.org.il

This book was made possible by the generous support of the Raymond Frankel Foundation.

The views expressed in this book do not necessarily reflect those of the Israel Democracy Institute.

All IDI publications may be downloaded for free, in full or in part, from our website.

Preface

The minute you take off your uniform, people look at you differently! An Ethiopian paratrooper looks different after he's taken off his uniform. Without the uniform, you go back to being an Ethiopian, not a combat soldier! You have to start proving yourself again all the time.... Unfortunately, I think that someone who's done meaningful military service, not necessarily in a combat unit, can still get looked down on as "the ugly Israeli," but this shouldn't hold him back in life. (An Ethiopian Jew who served in the IDF)

Even if I didn't pick up a specific trade in the army, I got the best tools for working. I got the ability to work. At the end of the day, the army is a business in every sense of the word, which helps you in the future. (An ultra-Orthodox Jew who served in the IDF)

Not everyone succeeds, even those who were in a combat unit. One in a million manages to get ahead. Some people have a good head and they aim to do well.... Is it easier for someone in a combat unit to be successful? I don't know. It's not a sure thing. There are also guys who were combat soldiers who aren't really making it. It doesn't matter... In the end, if you don't have a college degree, you won't move forward, no matter where you served.... If you have education, you have everything! (An Ethiopian Jewish veteran)

I got to know new people.... If I hadn't been in the army, I would have been closed off in my own comfort zone in my own neighborhood and community, but I got to know the country and places that I never in my life would have gotten to, and also new people. I met kibbutznikim and Druze. It opens up your mind.... I have hopes that I can go far. I don't think that because I'm Ethiopian, because of my color, that I have no chance, or something like that.... Don't let color hold you back. You can't walk around feeling inferior, although I can understand where that [feeling] comes from. (An Ethiopian Jewish veteran)

I got to know Israeli society. I realized how foolish I'd been to think that people who serve in the army are suckers. In fact, it's just the opposite. I realized that the ones who serve in the army are doing the right thing. But not out of Zionism.... You owe it to every person in the state, and that's why you serve.... If you don't do it, you're being ungrateful to everyone around you.... Today I can walk with my head held high and say: I served in the army. (An ultra-Orthodox veteran)

The above observations encapsulate the entire life stories of young post-army men who belong to two unique and distinctive marginalized groups in Israel: young Ethiopian Jews, and ultra-Orthodox men. These statements crystallize their feelings and opinions concerning the benefits they gained from their army service. Alongside disappointments, feelings of discrimination, and class and social stagnation that characterize some of the Ethiopian veterans, it appears that, thanks to their army service, many of them expanded their circle of friends and their ability to trust others outside their group. Military service made it possible for the members of both groups studied to become better acquainted with

Israeli society in all its diversity; and for some of them, in particular the Haredim, their service notably strengthened their social and national solidarity, sense of shared destiny, and desire to play a significant role in the civic-social “common good.” It goes without saying that the above statements and opinions are not typical of most of the ultra-Orthodox communities, who relate to the state and its institutions with an attitude of estrangement, hesitancy, and utilitarianism. Army service is also an important and unique springboard to the labor market for most ultra-Orthodox men, whose education and culture have placed good job prospects out of their reach. By contrast, a majority of the Ethiopian veterans, even after their service, felt a sense of alienation and lack of integration into Israeli society, and experienced discrimination and racism—ugly phenomena that occurred despite their sacrifices in the army and their expectations, at least in some cases, of equal treatment following their discharge.

These statements raise questions regarding the prior expectations of army service among inductees from special populations: Why enlist in the army at all, in the case of the ultra-Orthodox? What benefit do the young men expect to gain from their service when they enlist? What are the social factors and civilian processes that shape their expectations of army service? How do different forms of social capital and perceptions of civic responsibility affect the expectations from military service among these special populations? How do the social networks within their group influence their motivation to serve? Questions also arise about the value and the impact of their army service in their own eyes: What did these young people gain from serving, and to what extent did the benefits they derived live up to their prior expectations? In both groups, did changes take place in their perception of civic responsibility and their social ties as a result of their military service?

This book deals with the extent to which army service affects the mobility and socioeconomic integration of groups from Israel's social periphery, whose demographic presence and social/economic importance within the Israeli public and the army is on the rise. It is based on my doctoral dissertation, written between 2013 and 2018 in the Department of Public Policy and Management at Ben-Gurion University of the Negev, under the supervision of Prof. Guy Ben-Porat. The study draws a connection, on both the abstract and practical levels, between various theoretical concepts of social capital and perceptions of civic responsibility, on the one hand, and the ability to reap symbolic and material benefits from army service, on the other. The theoretical model that I developed in this study ascribes considerable influence to the inductees' individual (and community) social capital in shaping their expectations of army service and their ability to secure these advantages. The scholarly literature dealing with the effects of army service on special populations has not devoted a great deal of attention to the role of social capital in the ability of young people from marginalized populations to achieve social and economic mobility following their army service. The accounts by the study participants of the contacts and social networks they formed in the army attest to the singular importance of social capital in generating social/economic mobility during, and primarily after, military service in Israel.

Both populations were studied at two points in time: prior to, and following, their army service. The aspect of time was helpful in tracking perceptions of civic responsibility and social capital following army service, and, primarily, the fulfillment of prior expectations. The expectations of new inductees are affected by the social networks of their community, and they in turn influence the expectations of future recruits from this same group. The conclusions from the study on which this book is based make it possible to formulate a set of general

recommendations that can aid in obtaining the best results from the military service of special populations in Israel, both for the individuals and their communities, and for the army, which integrates them in various roles.

Since 2010, and over the course of the writing of this book, there has been intense public and political debate surrounding the conscription of Haredim. It would appear that this issue is not nearing resolution in the political or legal realms, engendering deep frustration and a social rift between the (largely secular/traditional) public that serves in the army and the ultra-Orthodox community as a whole. Despite this profound social-political rupture, it is hard to ignore the fact that more and more young Haredim see army service as an acceptable way of quasi-civil, social, and economic integration into society and the work force. Since most of them enlist on a voluntary basis in the face of severe social and community sanctions (and at times, even blatant condemnation), I thought it appropriate to examine the motivations of these conscripts, and their expectations of army service as compared with their feelings upon completing it. Likewise, in recent years young men from the Ethiopian community have been at the forefront of a determined struggle for social equality and an end to discrimination and racism, which reached its height in the turbulent demonstrations of the summers of 2015 and 2019. Their claims were striking, given the emphasis on the contribution and sacrifice of Ethiopian soldiers, which are unappreciated by the Israeli establishment and society at large. Consequently, a comparison of the attitudes toward military service in these two populations offers fascinating insights concerning the role of military service in Israel's current reality as a public/state institution that is essential for social mobility while at the same time perpetuating social stratification.

The study was based on in-depth personal interviews and on observations of the preparation process for army service and for the return to civilian life. A total of 56 interviews were conducted with ultra-Orthodox and Ethiopian recruits and veterans (27 inductees and 29 discharged soldiers).¹ In addition, I interviewed 22 professionals, army personnel, social activists, rabbis, and field workers involved in recruiting soldiers from these groups and supporting them following their enlistment. The material gathered was analyzed using the “grounded theory” method of qualitative research in which common themes are identified by coding concepts and terms found in the texts.

In qualitative research, great importance is attached to the role of the field researcher vis-à-vis the subjects of his research. Among the challenging problems in such research is the relationship between the researcher and the subject. Participation in the study must be the result of genuine consent on the part of the subjects, and not coercion. As a secular-traditional researcher specializing in ultra-Orthodox integration in the work force, academia, and the military, I came to the present study with many years of research and professional knowledge in the field. Alongside the many advantages, this also carries a price in the form of possible biases regarding the ultra-Orthodox subjects. At the outset, I believed that expectations from military service in the ultra-Orthodox community were primarily material in nature, and that the benefits from such service were also focused on this aspect. As the research and interpretation process evolved and deepened, my earlier biases lessened, especially after the complexity of their motivations for enlisting, and the

1 Since the objective of the study was to focus on issues related to membership in special and distinct groups, women before or after army service were not included. As of this writing, only ultra-Orthodox males are enlisting in the IDF; consequently, they were compared only with Ethiopian Jewish males.

personal and social changes that they experienced as a result of their service, became clear.

Regarding the sessions and interviews with the Ethiopian soldiers, in some cases the cooperation was only partial, due to a covert fear of the researcher as a representative of the academic establishment, and of officialdom in general. In these interviews, there was a noticeable hesitancy and cautiousness in the way the interviewees expressed themselves and their careful choice of responses. In some cases, I was asked whether anyone other than myself would be reading my notes or listening to the tapes from the personal interviews—comments that indicated only partial trust in the researcher and that almost never occurred with the ultra-Orthodox interviewees.

The book consists of nine chapters. The first chapter is theoretical, introducing concepts related to the three areas on which the study is based—civic responsibility, social capital, and the compensation model of military service—and presenting the “republican equation,” which describes the reciprocal relationship between the citizen-soldier and the state. I connect these concepts with the major theories associated with them and posit an entire conceptual framework that serves to explain different opinions and processes within the special populations that compose Israel’s human mosaic, which are addressed in the second chapter. This chapter relates to changes in Israel that have led to a weakening of the link between military service and civic responsibility. I argue that shifts in the type and extent of motivation to engage in military service are a direct outcome of the Israeli public’s diminished sense of external threat, and, in particular, of libertarian, neoliberal, materialist, and achievement-oriented trends that have shunted aside the figure of “the fighter” in favor of individual and sectorial needs and interests.

The third, fourth, and fifth chapters focus on the **Ethiopian Jewish community** and its complex and ambivalent attitude toward compulsory military service. The third chapter considers traits of this population, its complicated relationship with the establishment, discrimination and racism toward Ethiopians, and the manner in which young people from this community deal with the obligation to serve in the army. The following chapter examines motivations for enlistment among young Ethiopians, their expectations from army service, and the impact of their family and community, circles of friends, and social networks on these expectations. The fifth chapter discusses whether and how these expectations were realized by Ethiopian soldiers, only some of whom completed their service, by way of a description of the benefits and rewards of veterans from this community. Space is devoted here to the army experience of these young men in relation to the concepts on which the study is based: civic responsibility, social capital, and the military compensation model. At this stage, it appears that the hopes and aspirations of many of these veterans are not being met in full; in fact, the changes they have undergone at times run counter to their original motivations for serving.

The subsequent chapters deal with **Haredi society** and the opposition of its spiritual leaders to military service. The sixth chapter illustrates the historical and social evolution of Haredi society in Israel and aspects of the segregation of this unique and diverse group. This chapter relates to changes that have taken place in the Haredi community in recent years, including a guarded process of give-and-take with the state, its institutions, and its symbols, of which the army is a key example. I demonstrate that the marginality of the Haredi population is different from that of the Ethiopian Jewish community: Whereas the Haredim choose to segregate themselves intentionally from the non-Haredi majority, the Ethiopian community is discriminated against and

excluded from Israeli society against its will. In the seventh chapter, I describe the Haredi volunteers and veterans, their attitude toward the state, and their complicated ties with their parents, family members, and community in light of their controversial decision to serve in the army. It appears that most of the Haredi enlistees come from the growing, heterogeneous fringes of the Israeli Haredi population, and some can barely be considered as belonging to the Haredi community. This chapter reveals the hopes and dreams regarding military service, as well as the fears surrounding it, for young Haredim who enlist as single or married men. The sixth and seventh chapters include an analysis of the social ties of the Haredi recruits and of characteristics of their social capital prior to their service. In the eighth chapter, I discuss the unique benefits and changes experienced by Haredi veterans of army service following this formative period, which sparks fundamental shifts in attitude toward the state and non-Haredi groups.

The ninth chapter consists of a summary and discussion. It includes new perspectives on existing concepts, and presents an improved theoretical model of military compensation that focuses on the importance of individual and community social capital prior to military service in shaping the army experience, and especially the ability to benefit from it.

השירות בצבא הוא חוויה מכווננת ומרכזית בחייהם של צעירים רבים בציבור הישראלי, ולא מעטים מתכווננים אליה מראש. בין השאר הם מפתחים שלל ציפיות ותקוות ממגוון התפקידים המוצעים בצה"ל, שלהערכתם יביאו להם תועלות ורווחים מסוגים שונים עם השתלבותם באזרחות. הדברים נכונים על אחת כמה וכמה כאשר מדובר במי שנמצאים בשולי החברה הישראלית. אצלם עולות שאלות ותהיות על השירות הצבאי, כמו מדוע בכלל להתגייס לצבא או מה אוכל להרוויח מהשירות באופן כללי ומאילו תפקידים במיוחד. מבט רחב יותר, ואישי פחות, מעלה שאלות כגון כיצד תהליכים ומעגלים חברתיים משפיעים על התפתחות המוטיבציות והציפיות מהשירות הצבאי בקבוצות שוליים למיניהן, מה בין תפיסות שונות של אזרחות ושל היחס למדינה לבין הציפיות מהשירות הצבאי והאפשרות להפיק ממנו את המרב בחיים הבוגרים, ומה צעירים אחרי השירות מגישים שהם "הרוויחו" מתקופה מכווננת זו בחייהם.

הספר מספק מענה לשאלות אלו בהתמקדות בשתי אוכלוסיות שוליים ייחודיות בישראל – צעירים יוצאי אתיופיה וגברים חרדים. תרומתו של השירות הצבאי לניידות החברתית והכלכלית של המשתתפים לשתי הקהילות הללו נבדקה באמצעות סדרת מפגשים וראיונות אישיים עם צעירים, לפני ואחרי השירות הצבאי, שניאותו

להתמודד בכנות עם שאלות מאתגרות על מקומו ועל ייעודו הלאומי, האזרחי, החברתי והכלכלי של צה"ל במאה העשרים ואחת.

הצגת המקרים בהקשר תיאורטי רחב יריעה, שעניינו תפיסות שונות של אזרחות אתנו-רפובליקנית המעלות על נס את ערכי ההקרבה למען המדינה והחברה, לצד עמדות ונטיות ליברליות ונאו-ליברליות, חומרניות והישגיות, וקשירתן לתיאוריות של הון חברתי, היא התרומה החדשנית והייחודית של חיבור זה גם לספרות המקצועית בנושא יחסי צבא-חברה בישראל, ובכלל. העיון בספר מציף אל פני השטח סוגיות חברתיות ולאומיות מורכבות ומזמן חשיבה מעמיקה וחדשנית בשאלה המהותית על תפקידו ומקומו העתידי של צה"ל בממלכתיות הישראלית עבור הפריפריות החברתיות ועבור החברה הישראלית כולה.

ד"ר אסף מלחי הוא חוקר בתוכניות "חרדים בישראל" ו"יחסי צבא-חברה" שבמכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה במסלול ללימודי מדינת ישראל באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. תחומי מומחיותו: מדיניות ציבורית לשילוב חרדים בתעסוקה, בצבא ובאקדמיה; יחסי צבא-חברה והתמורות בדעת הקהל בכל הנוגע למודל הגיוס לצה"ל; ושילובן של פריפריות חברתיות בשירות הצבאי בישראל.

מחיר מומלץ: 82 ש"ח

יוני 2021

מסת"ב: 8-342-519-965-978

www.idi.org.il

0 4500001248 6

דאנאקוד 450-1248